

A HERCEG ESZTERHÁZY KINCSTÁR MAGYAR ÖTVÖSMŰVEI

A magyar ötvösség történetét csak abban az esetben lehet jól megírni, ha ismeretesek lesznek az idevágó történeti adatok, elsősorban a céhiratok. Továbbá szükséges az emlékanyag ismerete.

Ilyen emlékanyag székesegyházaink kincstáraiban és főuraink gyűjteményeiben található nagyobb számban. Ez utóbbiak közt az első helyet foglalja el az Eszterházy hercegi hitbizományhoz tartozó kincstár, melyben szép számmal találunk külföldi és magyar eredetű ötvösműveket.

E tárgyak jórésze az 1884. évi ötvöskiállítás, majd az ezredévi kiállítás révén vált ismertté és az azok nyomán megjelent publikációkban volt több-kevesebb részletességgel méltatva.

Ezúttal az alábbiakban a *magyar ötvösművek* csoportját óhajtom összefoglalóan ismertetni, mert e csoport oly kiváló alkotásokkal van képviselve, hogy azok méltán sorakoznak a külföldi ötvösművek mellé.

Az Eszterházy hercegi kincstár tulajdonképpeni megalapítója Eszterházy Pál nádor, aki 1687-ben elsőszülöttségi joggal lett herceggé, 1712-ben pedig az egész fiágra kiterjedően elnyerte a római sz. birodalmi hercegi rangot. A kor divatja szerint Pál herceg is kincstárát alapította, melynek az volt a hivatása, hogy a család fényét és tekintélyét emelje. De azért találunk e kornál régiebb tárgyakat is a gyűjteményben.

Ezek közt legkiválóbb az a nagyméretű (77,5 cm), hólyagos díszű, részben aranyozott ezüst, Mátyás-korabeli *talpas kulacs*, mely a magyar ötvösművek legjelesebb darabjai közé tartozik. (Lásd XV. tábla 1. és Ötvösség remekei II. k.) Kerek testen alkalmazott, későbbi két, egyező, címeres korong körirata C. NICO:

ESZTERHAZI : REG : HVN : PALATINUS : EQVES AVREIVEL-
LERIS. 1642. igazolja, hogy ezt a pompás ötvöstárgyat gróf Esz-
terházy Miklós nádor szerezte meg 1642-ben, tehát jóval a her-
ceggé lett Pál nádor kora előtt.

Tudjuk, hogy Miklós nádor az Eszterházy család nagyságá-
nak és gazdagságának az első megalapítója, Dersffy Orsolyát, a
gazdag Mágócsy Ferenc özvegyét vette nőül, miáltal hatalmas
vagyon birtokába jutott.

A kulacs testén trébelt és öntött díszítő részleteket látunk.
Talpa tagozott, nyolckarélyos; öntött talpsávja a későgót stílust
jellemző, hullámos és halhólyagos díszítésű. A talp felső része
és a szárba hajló felülete hólyagos és gerezdes. A szárnak a
testhez való csatlakozásánál, a Mátyás-korabeli ötvösművekre
jellemző, aranyozott, öntött ezüsből készült, hat gótikus levél-
ből álló, kúpos gallért alkalmazott az ötvösmű névtelen, de min-
denesetre kiváló magyar mestere.

A test kerek, lapos, tagozott korongalak, két-oldalát sugara-
san, három sorban elhelyezkedő, trébelt aranyozott bordás hólya-
gok díszítik, ennek közepén maszkos keret övezi, a már említett
címeres lapot. A hólyagokat pártadisz övezi, a test szélét áttört,
öntött levéldisz szegi, a gerincen pedig faágas tagozaton, hajlott
levelek sorakoznak. Négy kiálló kengyel a tartószíj megerősítésére
szolgált.

Az orsós nyak hólyagos és gerezdes, pereme tagozott, melyre
sarok körül felnyíló koronához hasonló, hólyagos és két sor pártá-
zattal díszített fedő borul, tetején az előbbinél kisebb átmérőjű
címeres ezüstlap (ágaskodó griff karddal és az aranygyapjas rend-
jellel) van alkalmazva.

Ez a nagyméretű kulacs, a Mátyás király által Bécsújhely-
nek adott nagy hólyagos serlegen kívül, a legjelentősebb XV. szá-
zadi magyar ötvösmű.

A renaissance-kori alkotások közül úgy méretre, mint mű-
vészi érték szempontjából méltó párja az előbbi ötvösműnek
Losonczy Antal hatalmas *kancsója és tálja*. (Lásd XV. tábla 2.
és Ötvösség remekei II. k. 68. lap.)

A Losonczy család, kihaltáig fontos szerepet játszott hazánk
történetében. Tagjai nádori, báni és egyéb méltóságokat visel-
tek. Losonczy Antal, aki 1527-ben lett főpohárnok, I. Ferdinánd
királynak volt kedvelt embere.

Ez a pompás kancsó és tál, miként azt a tál közepén kiemelkedő, tagozott dudor felső lapján, kék, zöld, fekete, arabeszkes zománcdíz közé foglalt, páros címer és körirata : ANTONIVS LOSONCI 1548. — BATORY . CLARA . 1548. tanúsítja, Losonci Antalnak Batory Klárával való házassága alkalmával készült. Bizonyára a lakodalomkor asztaldíszül szolgált és a talpas kancsó hordóalakú testén kiálló csapokból tokaji bort eregetett a násznép.

Anyaga aranyozott ezüst, trébelt, öntött és beágyazott zománccal díszítéssel.

A 106 cm magas kancsó talpa kerek, tagozott, talpperemén domború akantuszlevelek sorakoznak; függélyes talpsávját Aldegrewer modorú leveles inda díszíti, közben hat ovális médaillon emelkedik ki, Ábrahám áldozata, Szent János fejét vivő Herodiás, Venusz és Mars, három nőalak, Fortuna és Jupiter alakjával. A talp felső része gerezdes.

A szár alsó dobján, beágyazott, zöld-fekete, arabeszkes zománcdíz közt K—F betűk és középen e betűk összekapcsolásából alkotott monogrammos mesterjegy látható; az eddig ismeretlen magyar öt vös nevének kezdőbetűi ezek. A szár felső része vázaalakú, három füllel; oldalán trébelt dísz közt három légy és három, feketezománccal alapú dudor, kiálló maszkkal. Amint a továbbiakban is látni fogjuk, az állatalakokat (rák, béka, kecskefej) előszere-ttel alkalmazta e hatalmas ötvösmű ismeretlen mestere.

A test tojásdadalakú, derekán a testet összeszűkítő öv felületén beágyazott, zöld-fekete zománccal arabeszkes dísz közt, hosszú-kás kartusokba foglalt felirat : ENGEM—CHENÁLTATOTT—LOSONCI—ANTAL—1548. —, közben e szavakat szétválasztó hat emberi maszk, szájában emberi félalakot ábrázoló csappal. A test fent és lent gerezdes, a gerezdek legömbölyített végei közt maradó, háromszöges mezőkben egy-egy kecskefej, légy vagy béka domborodik. Az alsó akantuszleveles tagozaton három kosfejcsap áll ki. A testhez elöl S alakban hajló, sárkányalakú kiöntő cső csatlakozik, rajta zománccal alapú griffes címerpajzs (Losonci Antal címere), alatta vörös, hidegzománccal bevont domború rák. Hátralé ívesen hajlott, akantuszleveles és gyűrűs tagozatú fül alkotja az edény fogantyúját. A száj peremén arabeszkes fonadék-dísz van bevésve.

A sarok körül felnyíló fedő felülete sugarasan gerezdes, közepén hatszöges, zománccal díszű oszlop emelkedik, rajta három

szatírfej, tetején gömbön álló kiterjesztett szárnyú sas, fején korona.

Ez a hatalmas kancsó, egy 80 cm átmérőjű, hasonlóan gazdag, öntött, trébelt és zománcos díszítésű kerek tálon áll. Peremét 12 domborműves, ismétlődő jelenet díszíti: Tomiris királyné Cyrus fejét vérrel telt hordóba mártja; közben 12 ovális medaillon; négyszer ismétlődve, három különböző allegorikus nőalakokkal: Justitia, Fides, Geometria. Mélyedése sugarasan gerezdes. A tál közepén leveles díszű, gyűrűs taggal övezett dudor emelkedik, mely a tálon nyugvó kancsó üreges talpába illeszkedik. Oldala tagozott, vésett arabeszkés, áttört, figurális és zománcos díszítésű. Felső hajlott tagozatát zöld zománc borítja, szétszórt arany csillagokkal, négy öntött, domború angyalfejjel és négy S alakú kiálló bordával.

Hozzá fogható nagyméretű és jelentőségű ötvösmű a renaissance korból csak egy ismeretes, a gráci Joanneum-múzeumban őrzött «Landschadenbund Becher» aranyozott ezüsből, mely a XVI. század végén készült, domborműves jelenetekkel és zománcal díszített, trébelt munka. A tetején álló nőalak Ferdinánd főhercegnek, később reá alkalmazott címerpajzsát tartja. Ez a hatalmas augsburgi ötvösmunka nagyságra az Eszterházy gyűjtemény kancsóját megközelíti, mert magassága 100 cm, de időben későbbi eredetű.

Az ötvösművek közé csak az aranyozott ezüst foglalata révén tartozik az a ritka, *gótstíliú cserépedény*, melynek rendkívüliségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy már 1500 körül művészi értékű foglalattal látták el.

A 31,5 cm magas edény felfelé kúposan szélesedő, felső részén 17 íves fül sorakozik (kettő letört). Felülete rücskös, helyenkint vízszintes, kissé kiálló csipkézett övgyűrűkkel. Anyaga barnászörös cserép.

Talpa trébelt ezüst, talppereme kihajló, függélyes talpsávja áttört díszítésű: száron sorakozó rozetták, levelekkel. Felső része ívesen hajló taggal csatlakozik az edény talpához, rajta csavaros drótöv.

A száj peremfoglalata kissé kúpos alakú, rajta a talpéhoz hasonló csavart drót. A boltozatos, aranyozott ezüst fedőt csavaros drót szegi, tetején a felnyúló szárat, leveleken ülő, gerezdes gránátalma alakú gomb koronázza.

Az edény a középkori cserépedények ritka példája ; foglalata jellegéből ítélve, magyar munka és 1500 táján készült.

A renaissance korában a különleges, ritka anyagokat szívesen foglalták ötvösművekbe. Így különösen kedvelték az elefántcsontot, a strucctojást, a kókuszdiót és a különféle féldrágakövekből (kristály, achát, onix, jaszpisz) készült edényeket.

Ebbe a csoportba tartozik az Eszterházy-gyűjteményben az a német renaissance-stílusú, bivalyszarvból készült serleg is, mely asztaldíszül szolgált. Foglalata aranyozott ezüst ; testén elől ágaskodó griff címerpajzsot tart. A kartusalakú pajzson a korábbi tulajdonos címere van bevésve: jobbra fordult, növekvő oroszán, előtte hatágú csillag, sisakdísz gyanánt csukott szárnyak közt a címeralak van alkalmazva. Ez a tárgy 1600 körül készült német eredetű munka és a XVII. században került az akkor még grófi rangban levő Eszterházy Pál birtokába. Ő a címerpajzsra udvari ötvöse által a régi címet beborító lapra saját címerét alkalmaztatta és a hiányzó fedőt is elkészíttette. Ez boltozatos alaku tetején hárfázó szirén. Eszterházy Pál gróf 1687-ben lett herceggé, a fedő tehát az azt megelőző időben készült, úgyszintén az edény felületén dúsan alkalmazott ékkő dísz is a fedővel egykorú. (Képét lásd : Ötv. rem. I. és Magyarorsz. tört. eml. II., 375. á.)

A XVII. század gazdagságot kedvelő ízlésének eredménye az a zománcos díszű, drágakövekkel ékített, trébelt arany *fedeles kupa*, (XVI. tábla 1.) mely a talpon beütött, bányászt ábrázoló ötvösjegy alapján *Bergmann* Erazmus besztercebányai ötvös munkái közé sorozható. (Lásd: Kőszeghy, Magyarországi ötvösjegyek. Muz. és Könyvtári Értesítő, 1914.)

Domború tagozatú talpán trébelt, késő renaissance dísz közt három kartus van elhelyezve állatalakkokkal. Hengeres testén az applikált, áttört színes, zománcos dísz három pilaszterrel, három mezőre van osztva, benne csigás részletek közt szimmetrikus virágos indák, helyenkint szétszórva befoglalt gyémántok, rubinok és gyöngyök. Testén elől ovális zöld koszorúban, az osztrák császári kétfajú sas látható.

A sarok körül felnyíló fedő dudoros oldalát szárnyas angyalfejek és gyümölcsfüzerek élénkítik, fedőlapját pedig körben, áttört dísz borítja, zománcozva, madarakkal és drágakövekkel. Közepén félgömbös dudor emelkedik. A fedő belsejében, kerek lapon, beágyazott zománcos virágdísz van alkalmazva. A fül

kérdőjelalakú, angyalhermát ábrázol, gyöngyökkel és helyenként zománcdísszel. A fedő billentője ívesen hajlott, kettős borda, csigás végződéssel.

Bergmann Erasmus, besztercebányai ötvös 1647-ben halt meg, e munkája tehát ez időpont előtt és pedig bizonyára gróf Eszterházy Miklós nádor rendeletére készült; a kétfejű sas tanúsága szerint császári ajándéknak. De valamilyen okból megmaradt a rendelő család birtokában.

A kupa magassága 19,5 cm és testének átmérője 9 cm. (Ötvöskiállítás 1884.)

Selmecebányán 1650 június 27-én egy tárnát nyitottak meg, melyet III. Ferdinánd király tiszteletére Ferdinánd-tárnának neveztek el. Erre az alkalomra készült az a különös díszű födeles, aranyozott ezüst *bányász serleg*, melyen a Selmecebányán található érccek egy-egy darabját alkalmazta ismeretlen mestere.

Kerek talpa sziklás hegy alakjában emelkedik ki, oldalán három tárnanyílás, egy bányakocsival és egy bányással. Kívül két bányász egy aknanyílás felett emelőt hajt, más helyen két bányász áll, az egyik serleggel, a másik érckövekkel. A négyzetes, hasábalakú szárat, hengeres bányafából felépített pillér alkotja, rajta négy sashermás, csigásdíszű fül, melynek aljáról bányászjelvények (szerszámok párosával) lógnak le. Kupája virágkehelyalakú, alsó részén, hat dudoros médaillonban az érc feldolgozását ábrázoló egy-egy jelenet. A felálló, hengeres perem egyik oldalán vésettrajzú jelenet: aknaszáj emelővel, négy bányással és SIC. FODIENDVM REGALE felirat; a másik oldalon kétfejű sas koronával és a következő kronosztikonos felirat van bevésve: HVngarIae VIVat ReX—FerDInanDVs et Vnã Ipsa FoDIna Vas Largare. VeLet opes. Erre a peremre még négy ércső van karmos foglalással erősítve.

A lapos, trébelt fedő teteje dombokat ábrázol növényzettel, fákkal, épületekkel és madarakkal, közben sugárirányban elhelyezett, hat bányászteknő, egy-egy érccdarabbal és három bányász áll; a középben kiemelkedő hengeres részen pedig egy nagyobb bányász térdel, a fedő oldalán felnyúló, csigásvégű karra erősített, érckövet megmunkálva. A fedő belsejében vésettrajzú, a bányászatra vonatkozó ábrázolás — szerencsekerék — van, német felirattal. A serleg fedővel együtt 42 cm. (Ötvösség Remekei I. k. Magyarország történeti emlékei II. k. 378. ábra.)

Hann Sebestyén nagyszzebeni ötvösmestertől jelentékeny számú művet ismerünk. Ezt a sorozatot gyarapítja az Eszterházy-gyűjteménynek az a jellegzetes, aranyozott ezüst *gyömbértartója*, mely a termékeny mester trébelő kedvének és tudásának újabb bizonyítéka. (XVI. tábla 2.)

A nyolcgerezes, hordóalakú test négy almát ábrázoló, gömbös lábon nyugszik. A gerezdek felül-alul csúcsívben végződnek, bennük egy-egy allegorikus nőalak van trébelve: Charitas, Justicia, Fides, Spes, Fortitudo, Temperantia, Patientia és Prudentia. Felül és alul a kiálló hólyagokon, valamint a csavaros fedőn mesterünkre jellemző domború virágok sorakoznak, melyek a XVII. század második felének jellegzetes formakincséből vannak merítve. Hann Sebestyén bizonyára Augsburgban járhatott vándoréveiben és itt sajátította el a késő német renaissanceban is kedvelt virágmotivumokat. A 18 cm magas edény fenekén beütött SH betűs ötvösjegy megerősíti, hogy ez a szép munka csakugyan Hann Sebestyén mesteri alkotása.

Csányi Károly.